

Inhoud

Vertrek	9
Februari	13
Maart	31
April	53
Mei	77
Juni	117
Juli	141
Augustus	161
September	177
Oktober	197
November	211
December	225
Januari	235
Februari	243
Thuiskomst	251
Noten	253

VERTREK

In mijn tienerjaren woonde ik niet ver van het paradijs. Het lag op een halfuur fietsen. Een gebied met verspreid staande bomen, aan de rand van uitgestrekte rietvelden en wilgenstruweel. Zo moest het paradijs eruit hebben gezien, daar waren mijn jongere broer en ik het toen roerend over eens. Met onze laarzen aan drongen we diep het gebied in, langs lanen met knotwilgen, waar gekraagde roodstaarten broedden en tjiftjafs even onvermoeibaar zongen als onze harten klopten. Over wankel bruggetjes staken we krekken over en verloren we ons in zompige velden met rietwouden zo hoog dat we de lucht niet meer konden zien. Urenlang zwierven we zorgeloos rond, wachtend op de terugkeer van de blauwborst, met de handen achter de oorschelpen luisterend of we de snor konden horen, of ons verbazend over de waterrallen die op een warme zomeravond als speenvarkens begonnen te gillen nadat een fazant met vleugelgeroffel victorie had gekraaid. Soms drongen we te diep door in die andere wereld. Zoals die keer dat we in het riet een nest jonge bruine kiekendieven aantroffen en ongewild een pad baanden voor nieuwe bezoekers.

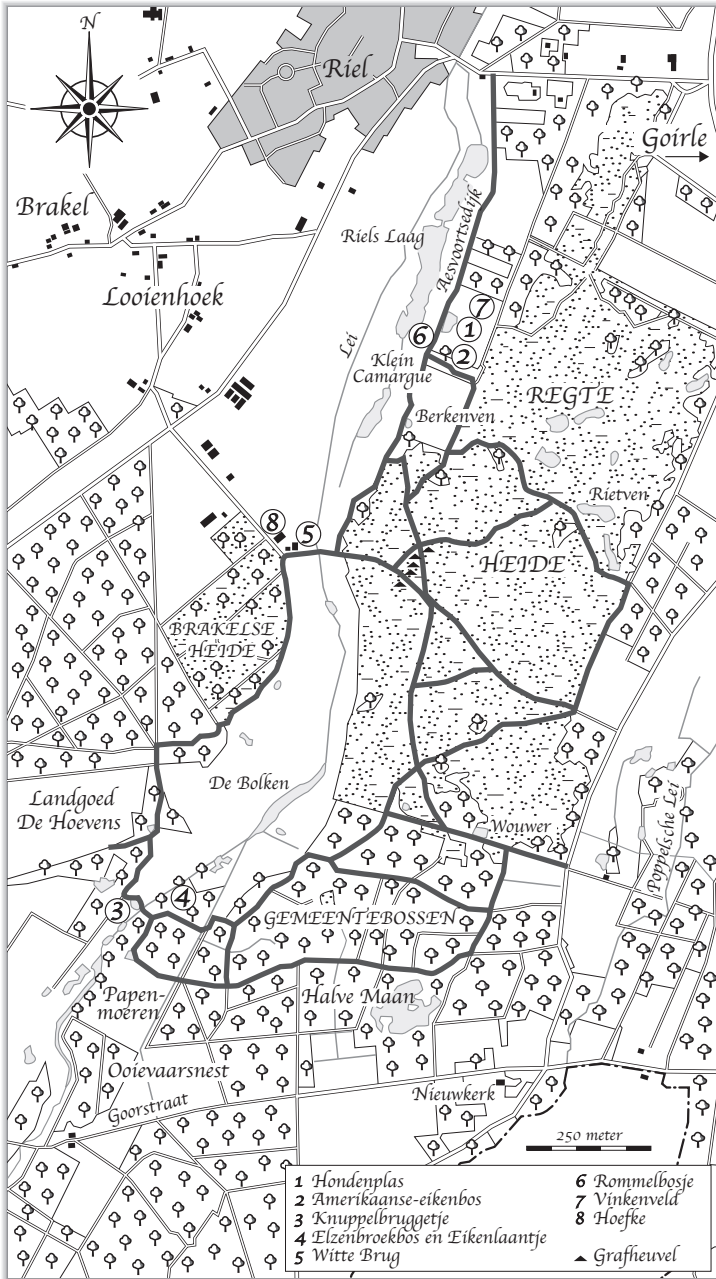
Ik maakte zo veel mogelijk notities: de dag in mei waarop de eerste spotvogel terugkeerde, wanneer de groenpootruiters doortrokken of zwarte ruiters de grienden langs de rivier bezochten, we grote karekieten in het oude riet zagen, mijn allereerste blauw-

borst, de kwak die verschrikt opvloog uit de wilgen, de broedende blauwe kiekendief, dat nestje van de buidelmees, een kleiakker bezaaid met tapuiten. Met al deze aantekeningen probeerde ik die wereld te grijpen die buiten mij stond maar waarmee ik toch verwantschap voelde.

Na wat omzwervingen werd ik bioloog. Ik deed waarnemingen om verschijnselen te verklaren met ideeën die ik van tevoren had bedacht. Om mijn hypothesen te toetsen ving ik de werkelijkheid in schema's, in meetbare categorieën. Gedurende mijn laatste jaren als wetenschapper sijpelde een onbestemd gemis mijn gemoed binnen. Waar was het onverwachte, de betovering, de geheel onbevangen waarneming zonder een plan die de observaties al op voorhand structureerde? Was ik iets kwijtgeraakt wat ik in mijn jeugd nog had bezeten?

Ik besloot de harde wetenschap te verlaten en het enigszins nomadische bestaan dat ik leidde in te ruilen voor een vaste woon- en verblijfplaats. Dat schiep kansen om een intiem contact op te bouwen met een bepaald gebied, net zoals ik in mijn jeugd had gedaan, een soort wederkeer, maar wel met de bagage die ik als onderzoeker had verzameld. Ik herontdekte de Regte Heide, een heidegebied omgeven door bossen en beekdalen, samen ruim vijfhonderd hectare, ingeklemd tussen Riel, Goirle en de Belgische grens. Vanuit mijn huis in Tilburg fietste ik er in twintig minuten naartoe. Door steeds hetzelfde gebied te bezoeken kon ik de seizoenen tegen een vast decor zien voorbijglijden en het gebied tot op de huid leren kennen en ervaren. Zou ik hier iets van het verlorene kunnen terugvinden?

Op 15 februari 2019 wist ik wat mij te doen stond. Het leek wel lente die dag. Een natuurdagboek ging ik schrijven, een documentatie van mijn zoektocht. En dit was een mooi moment om te beginnen. Maar natuurlijk had ik ook op elke andere dag kunnen starten; de jaarcyclus begint immers overal en nergens en de seizoenen hechten zich aan een cirkel zonder begin of einde.

FEBRUARI

15 februari

Met handschoenen en een stevige winterjas aan fiets ik over het Dongepad naar de Regte Heide. Als ik het industrieterrein van Katsbogten achter me heb gelaten en de Rillaerse Baan ben overgestoken, komt het eerste zandpad. Hier gaat stad over in land. Als een ongeduldig kind trap ik tussen kuilen en keien door verder. Op de Rielse Dijk, die al eeuwenlang Riel met Goirle verbindt, steek ik het eerste pad in naar rechts. Daar strekken de berijpte velden van het Leidal zich voor mij uit. Op de westflank van de laagte ligt het dorpje Riel. De kerkspits steekt fier tussen de boomkruinen omhoog. Langs het dorpje kabbelt de Oude Leij, waarvan de naam in de loop der jaren is uitgesleten tot Lei. Het beekje, niet veel breder dan een sloot, doet het kalm aan. Behalve door grondwater wordt het, via een wirwar van slootjes uit de buurt, door regenwater gevoed. Die slootjes staan echter een groot deel van het jaar droog. Zo weinig water schuurde al die jaren langs zijn flanken dat het beekje nooit meanders heeft gevormd. Over het noordwaarts afhellende Brabantse plateau kabbelt het al tienduizenden jaren via het riviertje de Donge naar de Biesbosch en van daaruit via grote rivieren naar zee. Sinds een eeuw stroomt een groot deel van dat water bij Tilburg het Wilhelminakanaal in.¹

Als een beekje de naam Lei, Ley of Leij draagt, weet je dat het in zijn vrijheid is beknot. Het is hier en daar door mensenhand geleid, vergraven naar de wensen van bewoners.²

Amper twintig jaar geleden was in het Riels Laag weinig water te zien. De Rielse boeren hadden dit land aan het begin van de twintigste eeuw veroverd op de moerassen. Moeras was onland, woeste grond, je kon er niets mee. En God had hun als rentmeesters van de aarde de heilige opdracht gegeven om er iets van te maken. Weliswaar had de Almachtige aanvankelijk gezien dat het goed was, kennelijk was het nog niet helemaal af. Genoeg reden dus om het moeras op te vullen met heideplaggen en zand, en geulen te graven om het overtollige water naar de Lei af te voeren. Op de gewonnen grond weidden ze hun koeien en maaiden gras voor hooi zodat de dieren 's winters op stal ook te eten hadden. De rest van het beekdal werd akkerland.³ Met het moeras verdwenen ook veel planten en dieren die er woonden.

In 1998 keerden de kansen voor de natuur. Brabants Landschap kreeg het Riels Laag in handen en startte een tegenoffensief. Met man en macht werd de teeltlaag weer afgegraven en werden sloten gedempt. Veenpakketten van kort na de laatste ijstijd, zo'n tienduizend jaar geleden, kwamen weer tevoorschijn. Gelukkig sijpelt er nog steeds kwelwater vanaf de hoger gelegen heide over kleilagen naar het beekdal waar het de afgegraven delen omtovert tot vennen met mineraalrijk water. Om te voorkomen dat het Rielse beekdal te veel meststoffen uit de omgeving vangt, loopt de Lei er nu als een strakke goot langsheen.

Een kilometer stroomopwaarts, bij het Hoefke, is de Lei minder strak in het gareel gebracht en stroomt ze nog door het brede dal dat tijdens de laatste ijstijd, tussen circa 75 000 tot 10 000 jaar geleden, is uitgeschuurd.⁴ Door ingewaaid zand ontstonden daar venige vennen en moerassen die in de laatste eeuwen door veenafgravingen en verlaagde waterstanden weer goeddeels waren opgedroogd. Door stuwen en stenen is inmiddels weer een doorstroommoeras ontstaan zoals we dat in ons zorgvuldig ontwaterde land niet meer zo vaak zien.

Ik heb mijn fiets nog niet neergezet of ik hoor ze al in de verte. Een opgewonden *pruup-pruup-pruup*. Wintertalingen. De zon, die zo-even nog als een rode bal door de grove dennen heen te zien was, klimt nu hoger boven de heide uit en zet het Riels Laag in een warme gloed, alsof de toneelverlichting aangaat voor een voorstelling. Een eindje uit de kant vlak bij een rietkraag zwemmen de talingen onrustig heen en weer. Ze zijn de kleinste onder de Europese eenden, maar wat mij betreft tevens de mooiste. Ik heb het dan over de mannetjes, want zoals bij de meeste soorten eenden zijn de vrouwtjes egaal bruingrijs. Met zijn kastanjebruine kop met glanzend-groene slapen is het mannetje van de wintertaling een kunstwerk. Tussen bruin en groen door heeft de kunstenaar een dun okergeel streepje getrokken dat bij de snavel begint. Onder het bruine oog is dat lintje wit. En wie denkt dat zijn flanken grijs zijn heeft de vogel nooit van dichtbij gezien. Want dan pas zie je dat het grijs is samengesteld uit kleine veertjes met een ragfijne tekening van zwart en wit, als minuscule zebrastrепен. Af en toe tovert het eendje zijn lichtgevende groene spiegel tevoorschijn. Over de flank, tussen zij en rug, ligt een witte veerpartij die door de zwarte veren eromheen extra accent krijgt, alsof de vogel mascara heeft gebruikt. De flamboyante okergele driehoek bij zijn achterste is eveneens koolzwart omlijnd.

Al deze kleuren krijgen betekenis in een uitgekende choreografie die de vrouwtjes in vervoering moet brengen. Ik volg de voorstelling nauwgezet door mijn telescoop. Zes woerden zwemmen ongedurig heen en weer. Enkele vrouwtjes dobberen in hun midden. Ze hebben de kop achteloos ingetrokken alsof ze totaal niet in de stemming zijn voor het optreden. In één vloeiende dansbeweging stuurt de woord eerst de snavel omlaag, waarbij de groene spiegel groot licht geeft, en werpt dan kop en staart omhoog, wat de heldergele anaalstreek als een baken doet oplichten. Nu bespeur ik toch enige belangstelling bij de dames. Ze komen in beweging en zwemmen als keurmeesters tussen de uitslovers door.

De balts begint vaak al in oktober, nadat de wintertalingen

hun Noord-Europese en Russische broedgebieden hebben verlaten. Dan gaan ze wintergroepen vormen, zoals hier in het Riels Laag. In die groepen proberen de mannetjes, die bijna altijd in de meerderheid zijn,⁵ een vrouwtje te veroveren. Enkele lijken daar al in geslaagd. Als ze hun partner vast kunnen houden zullen ze straks als een paar terugvliegen naar hun broedgebieden in het Hoge Noorden.⁶

In heel Nederland broeden slechts tussen 1600 en 1900 paar wintertalingen, vooral in de natte veengebieden in het noordoosten van ons land.⁷ Maar dat is een grove schatting, want wintertalingen laten maar weinig van hun privéleven zien. In de jaren zestig van de vorige eeuw moeten er in Noord-Brabant toch 100 tot 150 paren hebben gebroed.⁸ Bij mijn weten zijn er in elk geval sinds het herstel van het Riels Laag nog geen jonge wintertalingen gezien.

Intussen warmt het flink op. De handschoenen had ik veel eerder al uitgedaan, maar nu voelt ook de winterjas als een last. Het is alsof de hele overgang van winter naar lente zich op deze ochtend voltrekt. Dat gevoel wordt versterkt als ik verderop in het beekdal een groepje Kieviten zie. Na weken afwezigheid zijn ze er weer. Ze waren vast en zeker ergens in België of Frankrijk, de vorst ontvlucht. Uit bevroren grond kun je immers geen wormen peuren. Een mannetje vliegt even op, maakt een paar wilde zwenkingen met zijn brede vleugels. Zijn scherpe nasale roep, met die van geen enkele andere vogel te verwarren, snijdt door de stilte. De eerste baltsvlucht.

In de verte hoor ik een veldleeuwerik zingen. Kan er iets méér als voorjaar klinken? Vanuit het beekdal koers ik door een bos van Amerikaanse eiken door naar de heide waar het geluid vandaan komt. Al gauw blijkt dat er niet één veldleeuwerik zingt, maar dat het er veel meer zijn. Als ik dwars over de heide steek, komen ze op veel plaatsen, soms met groepjes tegelijk, tussen de heidestruiken vandaan en klimmen zingend op tegen de staalblauwe lucht.

Een sperwer heeft het ook gezien en scheert nu tussen de leeuweriken door. Deze laten zich echter nauwelijks van de wijs brengen. Ze zijn net zo vasthoudend als de leeuweriken die bioloog Will Cresswell in Schotland observeerde. Cresswell had gezien hoe smellekens, kleine valken die op arctische toendra's broeden en in Europa overwinteren, op veldleeuweriken jaagden. Het viel hem op dat de leeuweriken hun zangvlucht zelden afbraken. Ze bleven juist stug verder zingen en klommen steeds hoger. Roofdieren belonen die moed: naarmate de veldleeuweriken langer en vaker zingen, worden ze minder vaak gegrepen. Het doet me denken aan de Thomsongazelles van de Afrikaanse savanne die door metershoge sprongen een jagende cheeta weten te ontmoedigen.⁹

Een argeloze wandelaar op de heide die deze uitbundige zang hoort uit vele kelen tegelijk, zou misschien niet vermoeden dat de veldleeuwerik op de Rode Lijst staat. Daar komt een vogelsoort terecht als zijn populatie onrustbarend snel afneemt. Dan trekt de overheid, of eigenlijk Sovon Vogelonderzoek Nederland, aan de bel. Sovon zorgt ervoor dat broedvogels en wintervogels regelmatig worden geteld door vrijwilligers. Berekeningen over de stand van populaties laten ze vooral over aan het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Dat berekende in 2017 dat er sinds 1960 maar liefst tegen de 1 miljoen veldleeuweriken zijn verdwenen, zo'n 70 procent van de populatie. Doordat de meeste bloemrijke weiden industriële monoculturen zijn geworden zijn er in grote delen van ons land geen veldleeuweriken meer te bekennen. De meeste leeuweriken verhuisden van wei naar hei.¹⁰

Maar wie weet nog hoe het was? De meeste mensen die nu ter wereld komen hebben geen idee hoeveel veldleeuweriken – en andere vogels – er ooit boven Nederland fladderden.¹¹ Die missen de veldleeuweriken niet eens, want hoe kun je iets missen als je van het bestaan niet afweet?

Zouden deze veldleeuweriken zich allemaal hier willen vestigen? Dat zou een dichtheid van broedende veldleeuweriken geven die in schril contrast staat met wat er in de meeste gebieden van Nederland nog voorkomt. We gaan het zien.